

۱۴۳۰۷۷۷

اصول و مبانی روابط بین الملل (۱)

دکتر سید جمال دهقانی فیروزآبادی

تهران

۱۳۹۴

سرشناسه: دهقانی فیروزآبادی، سید جلال، ۱۳۴۴.

عنوان و نام پدیدآور: اصول و مبانی روابط بین‌الملل (۱) / سید جلال دهقانی فیروزآبادی.

مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز

تحقیق و توسعه علوم انسانی؛ شورای تحول و ارتقاء علوم انسانی، ۱۳۹۴.

مشخصات ظاهری: ۲ ج.: جدول.

فروست: «سمت»: ۱۹۶۴. علوم سیاسی، ۶۱.

شابک: ۰-۰۲۶۲-۰۲-۶۰۰-۹۷۸-۱۲۵۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا

یادداشت: پشت جلد به انگلیسی: Seyed Jalal Dehghani Firoozabadi. Principles and

Fundamentals of International Relations (1).

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: روابط بین‌المللی — راهنمای آموزشی (عالی)

موضوع: سیاسی — راهنمای آموزشی (عالی)

شده افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و

توسعه علوم انسانی.

شناسه افزوده: شورای تحول و ارتقاء علوم انسانی.

رده‌بندی کنگره: ۱۹۴۰ الف ۹۲۶ د/۱۳۰۵ JZ

رده‌بندی دیویی: ۳۲۱/۱۰۷

شماره کتابشناسی ملی: ۴۱۰۵۴۰

اصول و مبانی روابط بین‌الملل (۱)

دکتر سید جلال دهقانی فیروزآبادی (استاد دانشگاه علامه طباطبائی)

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم

انسانی و شورای تحول و ارتقاء علوم انسانی

ویراستار: عادلہ مشایخی

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۴

تعداد: ۱۰۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: سمت

چاپ و صحافی: نگین

قیمت: ۱۲۵۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و

عوامل توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

نشانی ساختمان مرکزی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)،

رویه‌روی پمپ گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶، تلفن ۰۲-۴۴۲۴۶۲۵۰.

www.samt.ac.ir

info@samt.ac.ir

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشران، نشر یا پخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

سخن «سمت»

یکی از هدف‌های مهم انقلاب فرهنگی، ایجاد دگرگونی اساسی در دروس علوم انسانی دانشگاه‌ها بوده است و این امر مستلزم بازنگری منابع درسی موجود و تدوین منابع مبنایی و علمی معتبر و مستند با در نظر گرفتن دیدگاه اسلامی در مبنایی و مسائل این علوم است.

ستاد انقلاب فرهنگی در این زمینه گام‌هایی برداشته بود، اما اهمیت موضوع اقتضا می‌کرد که سازمانی مخصوص این کار تأسیس شود و شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۶۳/۱۲/۷ تأسیس «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها» را، که به اختصار «سمت» نامیده می‌شود، تصویب کرد.

همچنین شورای عالی انقلاب فرهنگی برای تکمیل این مقصود (بازنگری و تدوین سرفصل‌ها و منابع علمی) تیر ماه ۱۳۶۳ در نظر گرفتن دیدگاه اسلامی، در تاریخ ۸۸/۷/۲۱ یک شورای تخصصی را به عنوان مرحله نخست، ثابت برای تحول و سیاست‌گذاری و نظارت در حوزه علوم انسانی تعیین کرد و آیین‌نامه‌های تحول، تخصصی تحول و ارتقاء علوم انسانی را به تصویب رساند.

شورای تحول پس از تدوین تصویب برنامه‌های آموزشی دروس و سرفصل‌های جدید رشته‌های علوم انسانی، تألیف متون درسی دانشگاهی را مطابق با سرفصل جدید با دعوت از اندیشمندان و اساتید برجسته دانشگاهی و حوزوی در دستور کار خود قرار داد.

سازمان «سمت» به عنوان عضوی از اعضای شورای تحول با سابقه طولانی و تجربه موفق چندین دهه خویش در تألیف و ترجمه منابع علوم انسانی در کنار مأموریت مصوب خویش در تحقق اهداف شورای تحول نیز همکاری داشته و در تمامی مراحل تدوین از قبیل تعیین مؤلف، نظارت بر تأمین محتوا و ارزیابی‌های علمی و آموزشی به صورت مشترک با شورای تحول همکاری دارد؛ علاوه بر آن، عهده‌دار سرمتون متون نیز می‌باشد.

دشواری تألیف متون درسی دانشگاهی بر اهل نظر پوشیده نیست و به همین جهت در این راه نیل به کمال مطلوب می‌باید به تدریج و پس از انتقادات و یادآوری‌های پیاپی ارباب نظر به دست آید. انتظار دارد که استادان محترم از همیاری و راهنمایی دریغ نورزند و با پیشنهادهای اصلاحی خود، این دو نهاد را در اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

کتاب حاضر برای دانشجویان رشته علوم سیاسی در دوره کارشناسی به عنوان منبع اصلی درس «اصول و مبانی روابط بین‌الملل (۱)» به ارزش ۲ واحد تدوین شده است. امید است علاوه بر جامعه دانشگاهی سایر علاقه‌مندان نیز از آن بهره‌مند شوند.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه	۱
ضرورت و نوع روابط بین الملل	۲
اهداف کتاب	۵
روش مطالعه و تدوین کتاب	۶
ویژگی های کتاب	۸
سازماندهی کتاب	۱۰
فصل اول: مفهوم، ماهیت و قلمروی روابط بین الملل	۱۱
۱. مفهوم شناسی	۱۱
۱-۱ روابط بین الملل به منزله موضوع مطالعه	۱۲
۱-۲ روابط بین الملل به منزله رشته مطالعاتی	۱۶
۱-۳ سیاست بین الملل و سیاست خارجی	۱۹
۲. ماهیت و هویت رشته روابط بین الملل	۲۲
۲-۱ ماهیت رشته روابط بین الملل	۲۲
۲-۲ هویت رشته روابط بین الملل	۲۶
۳. تحول و تکامل رشته روابط بین الملل	۲۷
۴. دامنه رشته روابط بین الملل	۳۱
۵. واحد و سطح تحلیل	۳۷
۵-۱ واحدهای تحلیل	۳۷
۵-۲ سطوح تحلیل	۳۸
۶. مناظره های کلان در روابط بین الملل	۴۷
پرسش ها	۴۹

۵۱	فصل دوم: بازیگران بین المللی
۵۲	۱. معنا و مفهوم بازیگر بین المللی
۵۴	۲. انواع بازیگران بین المللی
۵۶	۱-۲ دولت به منزله بازیگر
۸۶	۲-۲ بازیگران غیر دولتی
۱۰۲	پرسش ها
۱۰۴	فصل سوم: نظام بین الملل، جامعه بین المللی و نظم بین المللی
۱۰۴	۱. ریف نظام / سیستم
۱۰۷	۲. تعریف نظام بین الملل
۱۰۹	۳. عناصر و مؤلفه های نظام بین الملل
۱۰۹	۱-۳ احدها
۱۱۰	۲-۳ محیط - خا - صی
۱۱۲	۳-۳ ساختار
۱۱۴	۴-۳ فرایند
۱۱۶	۵-۳ قواعد
۱۱۷	۴. تغییر و تحول نظام بین الملل
۱۱۹	۵. انواع نظام بین الملل
۱۲۰	۱-۵ نظام موازنه قوای چندقطبی
۱۲۵	۲-۵ نظام دوقطبی منعطف
۱۲۶	۳-۵ نظام دوقطبی متصلب
۱۲۸	۴-۵ نظام بین الملل جهان شمول
۱۳۰	۵-۵ نظام با حق وتوی واحدها
۱۳۱	۶-۵ نظام سلسله مراتبی
۱۳۳	۷-۵ نظام هژمونیک
۱۳۶	۸-۵ نظام سه قطبی
۱۳۶	۹-۵ نظام دو - چندمرکزی
۱۳۷	۱۰-۵ نظام امنیت دسته جمعی
۱۳۹	۱۱-۵ نظام چندمرکزی
۱۴۰	۱۲-۵ نظام چندبلوکی
۱۴۲	۱۳-۵ نظام تک قطبی

۱۴۳	۵-۱۴ نظام یک - چند قطبی
۱۴۵	۶. زیر سیستم بین المللی
۱۴۹	۷. جامعه بین المللی و جهانی
۱۵۴	۸. نظم بین المللی / جهانی
۱۵۵	۸-۱ تعریف
۱۵۶	۸-۲ انواع
۱۵۹	پرسش ها
۱۶۰	فصل چهارم: قدرت در روابط بین الملل
۱۶۱	۱. مفهوم و تعریف قدرت
۱۶۴	۱-۱ قدرت به مثابه کنترل منابع
۱۶۵	۱-۲ قدرت به مثابه کنترل بازیگران
۱۶۷	۱-۳ قدرت به مثابه کنترل منابع
۱۶۸	۱-۴ قدرت به مثابه کنترل منابع، بازیگران و نتایج
۱۶۹	۱-۵ قدرت به مثابه ساختار اجتماعی
۱۷۲	۱-۶ قدرت به مثابه روابط اجتماعی
۱۷۳	۲. ابعاد و وجوه قدرت
۱۷۴	۲-۱ حوزه تمرکز
۱۷۴	۲-۲ دامنه
۱۷۵	۲-۳ وزن
۱۷۵	۲-۴ هزینه
۱۷۶	۲-۵ ابزار
۱۷۶	۲-۶ برد
۱۷۷	۳. چهره های قدرت
۱۷۷	۳-۱ چهره نخست
۱۷۸	۳-۲ چهره دوم
۱۸۰	۳-۳ چهره سوم
۱۸۲	۳-۴ چهره چهارم
۱۸۴	۴. انواع قدرت
۱۸۶	۴-۱ قدرت سخت
۱۸۷	۴-۲ قدرت نرم

۱۹۱	۵. برآورد و ارزیابی قدرت ملی
۱۹۳	۶. منابع و عناصر قدرت ملی
۱۹۵	۶-۱. منابع و عناصر مادی و سخت
۲۰۲	۶-۲. منابع و عناصر غیر مادی و نرم
۲۱۶	۷. ویژگی‌های قدرت
۲۱۹	پرسش‌ها

فصل پنجم: موازنه‌سازی و اتحادها در روابط بین‌الملل

۲۲۰	۱. تعاریف موازنه قوا
۲۲۱	۲. مفهومی پندیه‌های مختلف
۲۲۴	۲-۱. موازنه تریا
۲۲۵	۲-۲. موازنه تها
۲۳۳	۲-۳. موازنه نرم
۲۴۰	۲-۴. موازنه منافع
۲۴۴	۲-۵. موازنه هویت
۲۴۸	۳. اتحادها و ائتلاف‌ها
۲۵۱	۳-۱. معنا و ماهیت
۲۵۲	۳-۲. علل تأسیس، تداوم و تغییر
۲۵۶	پرسش‌ها
۲۶۶	

فهرست منابع

مقدمه

دانش و رشته روابط بین الملل بر اصول، مفروضه‌ها، مفاهیم و مقولاتی بنا شده است که بدون شناخت آنها تحلیل و تبیین جهان روابط بین الملل و تعاملات و مناسبات بازیگران بین‌المللی در عمل نیز مقدور و ممکن نیست. از این رو، درس «اصول و مبانی روابط بین‌الملل» برای دانشجویان رشته علوم سیاسی و روابط بین‌الملل موضوعیت و ضرورت می‌یابد. در این درس، از یک سو، دانشجوی می‌آموزد که دانش روابط بین‌الملل بر چه اصول و مبانی‌ای استوار است. به سخن دقیق‌تر، رهیافت‌ها، مکاتب و قالب‌ها، تئوری‌های مختلف که شاکله دانش روابط بین‌الملل را تشکیل می‌دهند بر چه اصول، مبانی، مفروضه‌ها و پیش‌فرض‌هایی بنا شده‌اند و چه فرضیه‌هایی را ساخته و پرداخته‌اند. از سوی دیگر، وی با مفاهیم، مقولات و موضوعاتی آشنا می‌شود که برای درک و فهم و سپس تحلیل و تبیین پدیده‌ها، فرایندها، الگوها و نتایج بین‌المللی و انگیزه‌ها، آرمان‌ها و نیازهای کشورهای دیگر بازیگران بین‌المللی لازم و ضروری است.

بنابراین، در درس «اصول و مبانی روابط بین‌الملل» (۱) درصدد تعیین، توصیف و تبیین اصول و مبانی دانش و رشته روابط بین‌الملل، از یک سو، و بر اصول حاکم بر روابط و مناسبات بازیگران بین‌المللی، از سوی دیگر، هستیم. تأمین این هدف نیز مستلزم و متضمن تبیین چرایی، چگونگی و چیستی روابط بین‌الملل در دو سطح عملی و علمی است. به گونه‌ای که در این درس به سه سؤال کلی پاسخ داده می‌شود: چرا باید روابط بین‌الملل را مطالعه کرد یا چه نیازی به مطالعه روابط بین‌الملل است؟ چگونه باید روابط بین‌الملل را مطالعه کرد یا روش مطالعه روابط بین‌الملل چیست؟ چه چیز را باید مطالعه کرد یا ماهیت و محتوای روابط بین‌الملل

چیست؟ از این رو، در این کتاب نیز، به عنوان منبع این درس، در پی واکاوی این سه موضوع و پاسخ به این سه پرسش هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و روش‌شناختی هستیم. چستی و چگونگی مطالعه روابط بین‌الملل در فصول مختلف این کتاب واکاوی می‌شود. اما چرایی و ضرورت مطالعه روابط بین‌الملل را باید در همین ابتدا و به اختصار توضیح داد.

ضرورت مطالعه روابط بین‌الملل

شاید در زمان انتخاب واحد درس «اصول و مبانی روابط بین‌الملل» این سؤال در ذهن بسیاری یا کسی از دانشجویان طرح شود که چه نیازی به مطالعه روابط بین‌الملل داریم؟ آنها ممکن است استدلال کنند که، اول، آنچه روابط بین‌الملل نامیده می‌شود مجموعه‌ای از مباحثات، تعاملات و تحولاتی است که به صورت واقعیت‌های عینی قابل مشاهده است؛ دوم، و شاید مهم‌تر از دلیل اول، آنچه در روابط بین‌الملل و خارج از سرزمین ایران رخ می‌دهد چه ارتباطی به ما دارد؛ چرا ما باید حادثه‌ای را که در بین کشورهای دیگر یا در یک نقطه دوردست جهان اتفاق می‌افتد مطالعه کنیم.

استدلال‌هایی از این دست به چرایی و ضرورت مطالعه روابط بین‌الملل مربوط می‌شود. بعضی از ضرورت‌های مطالعه روابط بین‌الملل را می‌توان در پاسخ به دو دلیل مذکور توضیح داد.

اول، واقعیت‌های بین‌المللی هرگز خود سخن نمی‌گویند، بلکه همیشه کسی یا کسانی در قالب نظریه‌هایی از طرف آنها صحبت می‌کنند. برای نمونه، کسی تردیدی ندارد که امریکا به عراق حمله کرد؛ اما در مورد ماهیت و واقعیت آن اختلاف نظر شدید وجود دارد. امریکا آن را جنگ آزادی‌بخش برای آزادی ملت عراق و تأمین امنیت ملی خود خواند؛ در حالی که در ایران جنگ نفت نامیده شد؛ راستی واقعیت کدام است. افزون بر این، برای تشخیص و تبیین این واقعیت ما باید مفاهیم و پدیده‌هایی چون نظام بین‌الملل، جنگ، نفت، امنیت ملی و اهداف و انگیزه‌های امریکا را به درستی بشناسیم.

دوم، روابط بین‌الملل تنها به مسائل روز محدود و منحصر نمی‌شود. این مسائل و حوادث تنها جزئی از روابط بین‌الملل هستند که خود تحت تأثیر عوامل، نیروها و متغیرهای پایدار و پایایی قرار دارند. به گونه‌ای که درک و تحلیل وقایع روز و مسائل جاری جهان نیز در گرو شناخت و تبیین این علل و عوامل و الگوهای رفتاری است. افزون بر این، این حوادث ریشه در تاریخ گذشته و تأثیری در آینده دارند. از این رو، برای تحلیل مسائل روز باید گذشته را شناخت و آینده را حدس زد. فهم گذشته و حدس آینده نیز مستلزم شناخت یک دسته از فرایندها، قواعد و اصول حاکم بر روابط بین‌الملل است. آیا حمله عربستان به یمن را می‌توان بدون توجه به علل و عوامل تاریخ بین دو کشور و تأثیرات آینده آن تحلیل کرد؟

سوم، روابط بین‌الملل، صه و میدان عملیاتی است که ایران در آن اقدام می‌کند. بدیهی است که آنچه در این صحنه رخ می‌دهد بر کشور ما نیز تأثیر مستقیم و غیر مستقیم دارد. پس، مطالعه و شناخت روابط بین‌الملل نه تنها برای ما لازم بلکه حیاتی است. چون روابط بین‌الملل مستقیماً به حیات و ممات کشورها و از جمله ایران گره خورده است. زندگی، سلامت و رفاه ما و فرزندان ما نیز به سرنوشت ایران بستگی دارد. آیا به قدرت رسیدن صدام حسین و سپس سقوط وی در عراق ایران را تحت تأثیر قرار نداد؟ آیا پیروزی حزب جمهوریخواه در انتخابات ریاست جمهوری سال ۲۰۱۶ آمریکا تأثیری بر ایران نخواهد داشت؟

چهارم، شناخت ماهیت روابط بین‌الملل، نظام بین‌الملل، بازیگران بین‌المللی، قدرت، اهداف و انگیزه‌های کشورها، اتحادها و ائتلاف‌ها برای ما ضروری و حیاتی است. ما باید شناخت درست و دقیقی از نیت، ذهنیت، شیوه تفکر و الگوی رفتار بازیگرانی داشته باشیم که به عنوان شریک، رقیب و دشمن با آنها در تعامل یا تقابل هستیم. ما به مطالعه روابط بین‌الملل و کشف نقشه ذهنی بازیگران بین‌المللی نیاز داریم تا بتوانیم به بهترین وجه ممکن در تعامل با آنان اهداف خود را برآورده سازیم.

بسیاری، روابط بین‌الملل را به بازی شطرنج تشبیه می‌کنند. تردیدی نیست که از لوازم و ضروریات پیروزی در این بازی شناخت کامل و دقیق قواعد بازی شطرنج

و حریف است. پس موفقیت در بازی روابط بین‌الملل نیز مستلزم شناخت ماهیت این بازی، اصول و قواعد حاکم بر آن و حریفان و رقیبان است. بسیاری از حوادث و نتایج ناگواری که در این مرز و بوم رخ داده است، دست‌کم تا اندازه زیادی ناشی از عدم شناخت و درک درست روابط بین‌الملل بوده است. آیا اگر تصمیم‌گیرندگان ایران در عصر قاجار درک و شناخت درستی از مناسبات قدرت‌های بزرگ اروپایی و معادلات قدرت در نظام بین‌الملل آن روزگار داشتند معاهدات گلستان و ترکمن‌بای به ایران تحمیل می‌شد؟

پنجم، مطالعه و فهم روابط بین‌الملل برای ما ایرانیان به جهت ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک و ژئواستراتژیک بسیار اهمیت دارد. موقعیت جغرافیایی ایران چنان است که آن را به صورت یک کشور بین‌المللی درآورده است. این وضعیت بین‌المللی موجب می‌شود که ایران خواه‌ناخواه درگیر تعامل با سایر کشورها و بازیگران بین‌المللی دوست و دشمن باشد. به گونه‌ای که اگر ایران براساس درک و فهم درست از شرایط بین‌الملل به صورت فعال عمل نکند ناگزیر باید به کنش‌های دیگران واکنش نشان دهد. به تمثیل، ایران چون راننده‌ای است که در یک جاده بسیار شلوغ و خطرناکی رانندگی می‌کند که رای جان سالم به در بردن باید بیش از خود مواظب رانندگان دیگر باشد. زیرا، کوچک‌ترین بی‌احتیاطی و غفلی مرگ او را در پی خواهد داشت. فرهنگ فراسرزمینی و دیپلماتی ایرانیان نیز مستلزم نقش‌آفرینی و حضور فعال ایران در عرصه بین‌المللی است که شناخت روابط بین‌الملل از راه مطالعه آن را اجتناب‌ناپذیر می‌سازد.

ششم، تصمیم‌گیرندگان، بازیگران و کشورها بر مبنای مفاهیم، مقولات و قالب‌های فکری خاصی به جهان روابط بین‌الملل می‌نگرند و بر پایه آن عمل می‌کنند. از این رو، شناخت مفاهیم و مقولاتی که دانشمندان، نویسندگان، تحلیل‌گران، روزنامه‌نگاران، سیاستمداران و سیاست‌گذاران برای توصیف و تحلیل پدیده‌ها و تحولات بین‌المللی به کار می‌گیرند لازم و ضروری است. چون بدون درک و فهم مفاهیم و معانی مشترکی که در سطح جهانی برای مطالعه روابط بین‌الملل به کار می‌رود امکان تحلیل و تبیین آن وجود ندارد.